

D'AVENIA, Elena (2018): *Atlante linguistico della Sicilia. Il lessico del mare*. Palermo: Centro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani / Dipartimento di Scienze Umanistiche / Università di Palermo, 668 p.

L'estudi del llenguatge del mar ha tingut a Itàlia una bona acollida. La Fondazione Giorgio Cini de Venècia el 1957, fent-se ressò d'una idea de Mirko Deanović d'elaborar un atlas mariner de la Mediterrània i sota la primera guia de Gianfranco Folena, va apadrinar la innovadora empresa d'un *Atlante Linguistico Mediterraneo (ALM)* que estudiés, per primera vegada, la distribució de la variació dels noms de la fauna, la flora i la navegació en les llengües de la Mediterrània, de Portugal a Turquia. Fetes les enquestes, l'obra va quedar paralitzada, i els materials, custodiats a la Fondazione Cini. Però recentment, gràcies a l'entusiasme de Giovanni Ruffino (Palermo), s'han reprès els treballs de cara a la publicació dels materials. Abans, només l'*Atlante Linguistico Italiano (ALI)* havia tingut en compte el lèxic relatiu al mar dins el conjunt general de l'obra.

L'obra que ens proposem ressenyar, l'*Atlante linguistico della Sicilia, Il lessico del mare (ALS)*, és com una tessella preciosa de l'*ALM*, que permet conèixer en profunditat, exhaustivament, com en un zoom, la múltiple varietat de mots relacionats amb el mar i l'explotació que n'han fet els humans. A tal efecte, s'ha ampliat notablement el Qüestionari, partint del de l'*ALS*, i s'ha eixamplat la xarxa de localitats. L'autora, Elena D'Avenia, tenia un currículum amb dedicació específica als temes del mar de Sicília, enriquida de treballs com la "tesi di laurea" sobre el lèxic mariner de Favignana i una tesi doctoral que amplia el tema a tota l'àrea siciliana. Es tracta d'estudis emmarcats dins les tasques del Centro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani, dirigit per Giovanni Ruffino, que ja ha acollit onze tesines sobre temes del mar sicilià, centrades en ports concrets de la costa (Porticelli, Lampedusa, Terasini, Linosa, etc.).

L'*Atlante* és el resultat de les enquestes realitzades d'acord amb els cànons de la bona dialectologia. El qüestionari s'ha beneficiat d'experiències anteriors als ports de Sicília, de manera que ateny les 582 preguntes: s'hi han afegit textos espontanis sobre la vida marinera i proverbis, a partir dels més coneguts per a obtenir-ne variants o de nous. Les enquestes s'han realitzat per traducció de l'italià, res a objectar tractant-se d'un espai bilingüe (italià/dialecte), si tenim en compte que el sistema s'ha millorat eventualment amb explicacions sobre els temes, en sicilià (a voltes alternant amb l'italià), que donen lloc a matisacions valuoses o a la recollida d'interessants etnotextos, que apareixen al final. Per a la fauna les enquestadores s'han servit d'imatges, enriquides amb descripcions complementàries. Han fet l'enquesta 4 dones, amb la deguda preparació lingüística; únicament ha sorgit algun problema en la resposta a preguntes sobre peixos on la metàfora sexual té un paper (la donzella, l'holotúria, el rom «Tappacunnu detto in un modo volgare. Mi scusi ca dicu sti bruti paroli ma è u nnomi suo»). S'ha passat cada interrogatori a diversos informadors, tret de 3 casos on només ha estat un de sol i s'ha deixat llibertat a l'espontaneïtat de la conversa. S'han alternat els ancians amb els joves, la qual cosa proporciona una informació completa: els d'edat provecta, teòricament els millors per la seva experiència, tenen a vegades buits de memòria que els joves poden suplir. L'exploració s'ha estès a totes les illes menors, tret d'Ustica, i s'ha inclòs Malta, on l'enquesta s'ha realitzat amb l'ajut de l'especialista maltès Brincat. Cada enquesta ha tingut una durada de 2 o 3 dies. Cada localitat porta el nom respectiu, el nombre d'habitants, el tipus de flota que practica normalment les feines del mar, els informants que han col·laborat, la data de l'enquesta, etc. Cada població va precedida d'una fotografia de l'informant acompanyat de la investigadora. Les transcripcions s'han fet d'acord amb el sistema de l'AFI, al qual s'han agregat signes particulars que representen sons de la varietat siciliana. És valuós el capítol de la vida marinera relativa a festes i costums, per la seva espontaneïtat; també els dedicats a la paremiologia, documents preciosos que reflecteixen la riquesa de la cultura popular oral. La part cartogràfica consisteix en una selecció d'ítems (63 mapes) del Qüestionari pel seu interès onomasiològic. Coronen l'obra diversos índexs: de la fauna i flora marina, d'altres conceptes, dels noms científics de la fauna marina, dels etnotextos i dels mapes.

El recull ictionímic ens convida, després de subratllar la qualitat del treball realitzat, a fer alguns comentaris. La comparació dels ictionims sicilians amb els catalans (i altres de la resta de la Romània) reforça la unitat lèxica mediterrània: *nàcchera* = cat. *nacra*; *rummu* = cat. *rom*; *pàmpina* = cat. *pàmpol*; *piscispada* = cat. *peix espasa*; *sàragu* = cat. *sarg*; *martin piscaturi* = cat. *martí pescador*; *mònaca* “riccio di mare fèmmina” = cat. *monja* (Corcoll 2017 381-382), etc.; de vegades la semblança és estrictament formal, com en el cas de *capudoglio* = cat. *cap d’olla*, el segon component referit a l’extracció d’oli del cetaci (it. dial. *oglio* ‘oli’); i el primer a la forma del cap. Algun nom ens recorda un homònim català, com *mazzuni* “bavosa cornuta” i “ghiozzo”, que, des de la variant lligur i napolitana, va passar com el mot fantasma *maxon* ‘llissa’ en els diccionaris antics catalans (Veny en premsa). La metàfora pot ser la mateixa, però amb noms diferents: *minchia e mari* = cat. *pardal de moro* (mall. *pardal* ‘penis’). A voltes, la metàfora s’eixampla amb nous elements sinonímics: *mandolinu* (i variants) ‘Rhinobatus cemiculus’, un instrument músic diferent de la ‘guitarra’, que ha provocat la imatge del castellà, francès, italià, anglès. Altres vegades la variant siciliana coincideix en el seu vocalisme tònic amb el català: *màrmuru*, com el cat. *mabre* (< *marbre*), distanciat de la forma originària llatina, *MORMYRUS*, a la qual es manté fidel l’it. *mormora*. La comparació de formes ens ajuda a entendre comportaments morfològics paral·lels, com *rummu* “rombo ciodato”, *Psetta maxima*, i el seu diminutiu *rùmmulu*, “rombo liscio”, *Scolphtalmus rhombus*, que explicarien la diferència del cat. *rom* enfront del seu derivat *rèmol*, basada en la menor dimensió d’aquest respecte de l’altre. De la llista d’ictionims ens ha cridat l’atenció la presència repetida dels derivats del llat. *IMPERIALIS*, *sadda mperiali*, *sàvuru mpriale*, *vùgghia mbriale*, etc., referits a espècies diferents, amb usos paral·lels en ictionims catalans on apareix el determinant *imperial* interpretat, pel que fa al català, de dues maneres, ‘de qualitat’ o ‘de profunditat’ (Duran 2010); caldria esbrinar si l’adjectiu aplicat a les espècies sicilianes és adient a una o altra motivació, o potser a les dues, segons l’espècie.

En suma, estem davant una obra excel·lent, que aplica una metodologia canònica, que transcriu correctament les respostes, ampliades a voltes amb excursions de gran valor per la seva espontaneïtat, que relaciona en nota les referències bibliogràfiques al mot en qüestió (*ALM*, *ALI* i estudis monogràfics), que tradueix a l’italià les respostes que a Malta apareixen en àrab, i que completa la part monogràfica amb una selecció dels lexemes ictionímics interessants des d’un punt de vista lingüístic. Sicília i el mar formen un “binomio inscindible”, com diu el prof. Ruffino, i aquesta obra és un bell testimoni de la seva interrelació; també és un exponent de mediterraneïtat, de força creativa, de pervivència d’una tradició mil·lenària, avui en declivi i, en un futur no llunyà, de reducció dràstica, si no d’extinció. Enhorabona a l’autora d’un treball tan reeixit i al Centro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani de Palerm per estimular obres de tan alta qualitat.

Joan VENY
 Institut d’Estudis Catalans
 Universitat de Barcelona

Referències bibliogràfiques

- DURAN, Miquel (2010): «Què vol dir *peix imperial*?», *Estudis Romànics*, 32, p. 247-361.
 CORCOLL, Antoni (2017): *Garota; estudi antropològic, geolingüístic i etimològic*. Barcelona: Institut d’Estudis Catalans, Secció Filològica.
 VENY, Joan (en premsa): «Ictionimia y lexicografía histórica: el caso de *maxon* ‘lisa, mujol’, palabra fantasma del catalán», *Bollettino dell’Atlante Linguistico Mediterraneo*.